

ELEŞTİREL MEDYA OKURYAZARLIĞI

İÇİNDEKİLER

- Eleştirel Düşünme
- Eleştirel Pedagoji ve Eleştirel Okuryazarlık
- Eleştirel Medya Okuryazarlığı
 - Douglas Kellner: Çokkültürlülük ve Medya Okuryazarlığı
 - James Potter: Medya Okuryazarlığında Süreklilik

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
 - Eleştirel düşünmenin nasıl gerçekleşebileceğini ve eleştirel olmayan düşünmeden farkını öğrenecek,
 - Eleştirel okuryazarlığın yapı taşı olan eleştirel pedagojinin gerekliliğini ve geleneksel pedagojiden farkını kavrayacak,
 - Eleştirel medya okuryazarlığının ne olduğunu ve bu alandaki öncü yazarların medya okuryazarlığına eleştirel nitelik kazandıran görüşlerini öğrenecek.

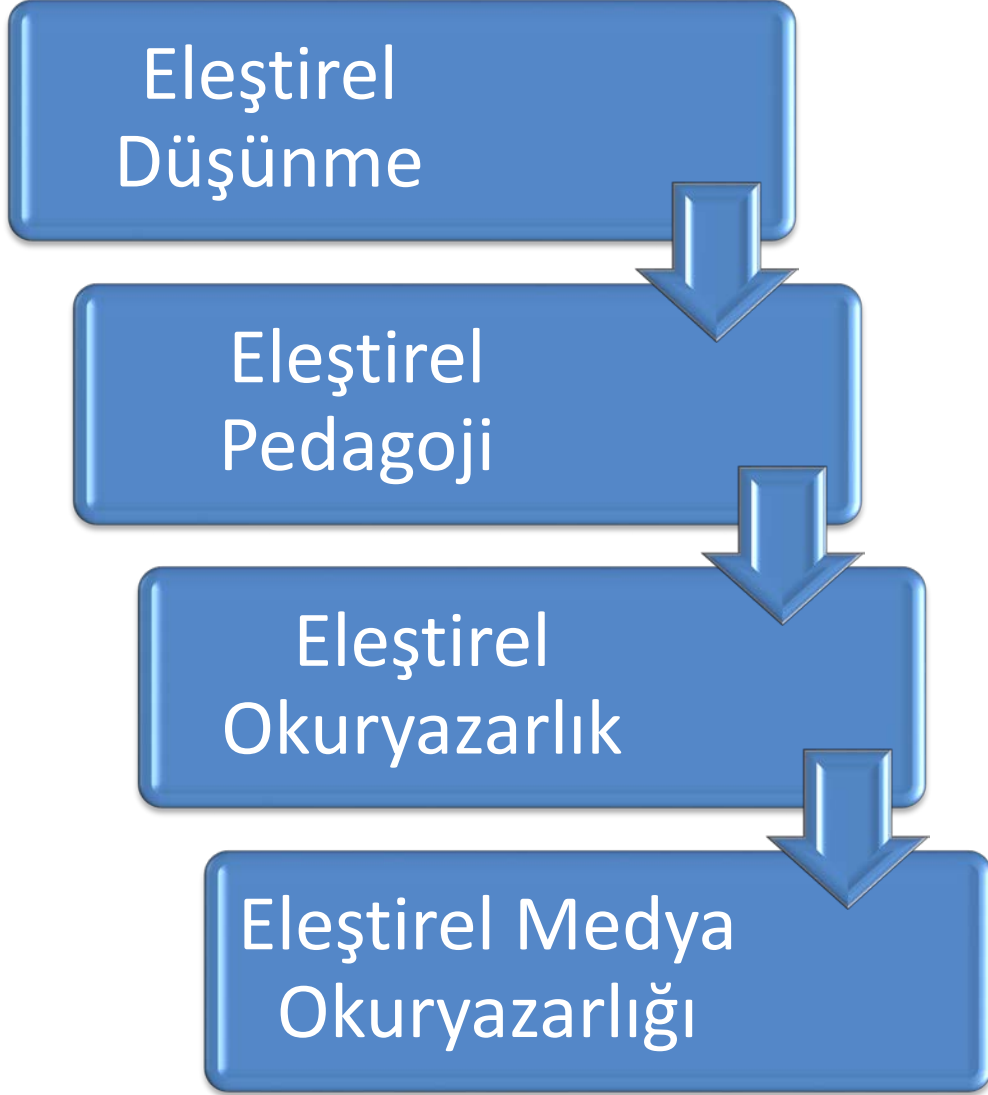

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

MEDYA OKURYAZARLIĞI

Doç. Dr.
Elif KÜÇÜK DURUR

ÜNİTE
10

GİRİŞ

Medya okuryazarlığı alanı içerisinde eleştirel medya okuryazarlığı eleştirel düşünme becerisine dayalı bütünsel bir yaklaşıma dayanmaktadır. Medyayı tüm toplumsal süreçlerle ilişkisi çerçevesinde ele alan eleştirel medya okuryazarlığı, ekonomik sistem içerisinde medyanın konumlanışından medya sahipliği ve medyanın ekonomik örgütlenişine, medya metinlerinin üretim pratiklerinden bu metinlerin tüketim yapısına, medya metinlerinin içerdiği ideolojik söylemlerin analizinden içeriklerin toplumsal kültürü inşasına kadar pek çok konuyu bünyesinde barındırmaktadır.

Yaşam boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde medya ve gündelik pratikler eğitimin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda içinde bulunan ekonomik, toplumsal, siyasal süreçler kimliğimizi ve sistem içerisinde konumlanışımızı belirlemektedir. Söz konusu süreçlerin inşa ettiği ve yaygınlaştırdığı bilgi bütünlüğü de eleştirel pedagojinin konusudur. Dolayısıyla medya okuryazarlığı eleştirel pedagoji içerisinde değerlendirildiğinde eleştirel medya okuryazarlığından bahsetmek gerekmektedir.

Eleştirel medya okuryazarlığı ana-akım ya da korumacı yaklaşımlar içerisinde tanımlanan medya okuryazarlığından taban tabana zıt bir perspektife sahiptir. Medyayı toplumsal alandan bağımsız bir güç olarak değerlendirmeyen, buna karşılık tüm toplumsal süreçlerle ilişkisi dâhilinde ele alan bu perspektife dayalı eleştirel medya okuryazarlığında, eleştirinin yanı sıra aktif eylemlilik öngörülmekte, yurttaşların demokrasiye katılımı ve demokratik süreçlerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu ünite kapsamında eleştirel medya okuryazarlığını önceleyen eleştirel düşünme, eleştirel pedagoji ve eleştirel okuryazarlık konuları açıklanacaktır. Eleştirel medya okuryazarlığının tanımı, kapsamı ve diğer yaklaşımlardan ayrılan yönleri ele alınacak ve bu alanın öncü yazarlarının konu ile ilgili değerlendirmelerine yer verilecektir.

ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Eleştirel medya okuryazarlığı çerçevesinde medya okuryazarlığı, eleştirel düşünme ile doğrudan ilişkilidir. Eleştirmek meseleye farklı perspektiflerden bakabilmeyi, farklı düşüncelere açık olmayı ve körü körüne inanmak yerine sorgulamayı gerektirir. Bu bağlamda öncelikle eleştirel düşünmenin ne olduğu ve eleştirel medya okuryazarlığına nasıl bir katkı sağladığı üzerinde durulmalıdır.

Düşünmek soru sormakla başlar, fakat soru düşünmeyi harekete geçirecek nitelikte olmalıdır. Bu sebeple, bir beceri olarak ele alınabilecek olan eleştirel düşünme temelde “*neden*” sorusuna yanıt arama amacını taşımaktadır. Halpern’e göre eleştirel düşünme, amaca yönelmiş, akla dayalı ve anlamlı bir düşünmedir; karar verme, olasılıkları hesaplama, çikarsamaları formüle etme ve sorun çözmeyi içeren kapsamlı bir süreçtir. Paul ve Elder, entelektüel (eleştirel) düşünmenin bu niteliğini belirleyen soruları şöyle sıralamaktadır:

Eleştirmek meseleye farklı perspektiflerden bakabilmeyi, farklı düşüncelere açık olmayı ve körü körüne inanmak yerine sorgulamayı gerektirir.

- Düşünme nedenim nedir?
- Hangi temel soruyu sormalıyım?
- Soruma yanıt almak için hangi bilgiye gereksinimim var?
- Soruda yer alan temel kavram nedir?
- Temel varsayımlarım nelerdir?
- Tartışma konusu hakkındaki temel görüşüm nedir?
- Temel bulgularım nelerdir?
- Düşünmemin sonuçları nelerdir?

Bu soruların her birine verilen cevap bir sonraki sorunun cevabına yön vermektedir. Şöyle ki, düşünme nedeni soru sorma biçimini, soru sorma biçimi toplanan bilgiyi, toplanan bilgi bu bilgileri yorumlama biçimini, yorumlama biçimi kavramsallaştırma biçimini, kavramsallaştırma biçimi varsayım oluşturma biçimini, varsayım oluşturma biçimi bulguları ve sonuç olarak bulgular da bakış açısını belirlemektedir.

Eleştirel düşünme becerisini geliştirmek eğitimin amacı olmalıdır.

Eleştirel bakış açısını eleştirel olmayan bakış açısından aşağıdaki önermelerle ayırt etmek mümkün olacaktır:

Eleştirel olmayan:

- “O doğrudur, çünkü ben öyle inanıyorum.”
- “O doğrudur, çünkü biz öyle inanıyoruz.”
- “O doğrudur, çünkü ben ona inanmak istiyorum.”
- “O doğrudur, çünkü ona o şekilde inanmak daha çok işime geliyor.”

Eleştirel olan:

- “Ona inanıyorum ama o doğru olmayabilir.”
- “Ona inanıyoruz ama hatalı olabiliriz.”
- “Ona inanmak istiyoruz, ama isteklerimiz bizi önyargılı yapabilir.”
- “O, ona inanacak kadar kökleşmiş çıkarlarımıza hizmet ediyor, ama bu çıkarlarımızın gerçeğe bir ilgisi yoktur.”

Eleştirel düşünme becerisini geliştirmek eğitimin amacı olmalıdır. *Öğrenci ezberlemek yerine sorgulayarak öğrenmeli, bilgi ile ilgili mutlak bir sonuca ulaşmak yerine alternatif açıklamaların olabileceğini göz önünde bulundurmalıdır.*

Bilgi, bugünün dünyasında sadece resmi eğitim ile değil, birçok farklı enformasyon kaynağından edinilebilmektedir. Bilginin birey için bir güç ya da iktidar kaynağı olduğu kabul edildiğinde, bu güce ya da iktidara sahip olmak ancak bilgiyi seçmek, analiz etmek ve kullanmakla mümkün olabilir. Bu doğrultuda medya önemli bir enformasyon kaynağıdır ve medyadan bilgi edinmede bilinçli olmak ve edinilen bilgiye eleştirel yaklaşmak önem taşımaktadır.

Tüm bunlar ışığında, eleştirel düşünme becerisinin getirdiği eleştirel bir bakış açısıyla medya okuryazarı olmak, medyanın okuyucusu/dinleyicisi/izleyicisi

olarak medya metinlerini sorgulayarak değerlendirmeyi, enformasyon edinmek için farklı bilgi kaynaklarını kullanma, medya kurumlarının belirli amaçlar için kurulmuş örgütlenmeler ve medya metninin de bir üretim süreci neticesinde oluşturulmuş kurgular olduğuna, her bir medya metninden her bireyin farklı sonuçlar çıkarabileceğine dair bir bilince sahip olmayı gerektirmektedir.

ELEŞTİREL PEDAGOJİ VE ELEŞTİREL OKURYAZARLIK

Eleştirel pedagoji kavramı ilk kez Henry A. Giroux tarafından 1983'te kullanılmıştır.

Okuryazarlık kavramı bir takım yazılı sembollerden oluşmuş metinleri anlama ya da kavrama becerisini ifade etmektedir. Böyle bir becerinin kazanılması ise eğitim ile mümkündür. Metinleri anlamının ötesine geçen, metinlerdeki ideolojik anlamlandırmayı, metnin üretim sürecinin, metnin dolaşımında olduğu bağlamı sorgulamayı ifade eden eleştirel nitelikteki okuryazarlık becerisi de eleştirel pedagojiyi gerektirmektedir.

Eleştirel pedagoji kavramı ilk kez Henry A. Giroux tarafından 1983'te kullanılmıştır. Fakat bu bağlamdaki çalışmalar daha eskiye dayanmaktadır. Eğitim süreci içerisinde üretilen, öğretilen ve yaygınlaşan bilgi, üretildiği ya da kullanıldığı toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlam ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla *“eleştirel pedagoji, aktörü, kimliği ve söylemi geniş bir tarihsel bağlam içine yerleştiren düşünsel ve diyalektik bir süreçtir.”*

Genel itibarıyla eğitimin amacı bireyi güçlendirmek ve özgürleştirmektir. *Tüm üretim ve tüketim alanlarının güç / iktidar mücadelesinin konusu olduğuna yönelik bir kavrayışla, eğitimin de siyasi bir edim olduğu kabulüne dayanan eleştirel pedagoji çerçevesinde okuryazar olmak özgür olmak için tek başına yeterli değildir.* Özgür bireyin dünyada olup bitenleri anlayabilmesi, metinlerin ideolojik yapılanışını analiz edebilmesi, çevresini ve perspektifini inşa eden etkenlerin politik doğasını kavrayabilmesi, kendi dünyasının öznesi olma hakkını kazanması ve var olma savaşı verebilmesi gerekmektedir.

Freire'nin ifadesiyle, “tarafsız eğitim süreci diye bir şey yoktur. Eğitim genç kuşağın bugünkü sistemin mantığına entegrasyonunu kolaylaştırmakta, sisteme uymasını sağlamakta kullanılan bir araç olarak işler ya da erkeklerin ve kadınların gerçekliği eleştirel ve yaratıcı olarak ele aldıkları, dünyalarının dönüştürülmesine nasıl katacaklarını keşfettikleri bir araç, bir özgürlük pratiği hâline gelir”. Freire, eğitimden öğrenciye bilginin aktarıldığı ve öğrenci tarafından bu bilginin ezberlendiği klasik eğitim anlayışını *“Bankacı Eğitim Modeli”* (Banking Education Concept) olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu modelde eğitimci öğrenci ise yatırım nesnesi rolündedir ve modelin özellikleri ise şöyledir:

- Öğretmen öğretir, öğrenciler ders alır.
- Öğretmen her şeyi bilir, öğrenciler hiçbir şey bilmez.
- Öğretmen düşünür, öğrenciler hakkında düşünülür.
- Öğretmen konuşur, öğrenciler uslu uslu dinler.
- Öğretmen disipline eder, öğrenciler disipline sokulurlar.
- Öğretmen seçer ve seçimini uygular, öğrenciler buna uyarlar.

- Öğretmen yapar, öğrenciler öğretmenin eylemi yoluyla yapma yanılısamadırlar.
- Öğretmen müfredatı seçer ve (kendilerine danışılmayan) öğrenciler buna uyarlar.
- Öğretmen bilginin otoritesini kendi mesleki otoritesiyle karıştırır ve bu otoriteyi öğrencilerin özgürlüğünün karşıtı olarak öne sürer.
- Öğretmen öğrenme sürecinin öznesidir, öğrenciler ise sadece nesnedirler.

Feire Bankacı Eğitim Modeli'ne karşılık, iletişimi ve diyalogu öne çıkaran, birbirinden öğrenme ile öğretmen ve öğrenciyi idrak etme sürecinin etken özneleri olarak konumlandırılan, öğrenciyi eleştirel kıyaslama becerisiyle donatan, tüm toplumsal süreçlerdeki ve ilişkilerdeki hegemonik ideolojilerin ya da söylemlerin farkında olan öğrencileri eşitsizlik yapılarını dönüştürebilecek güç ve özgürlüğe kavuşturan "*Sorun Tanımlayıcı Eğitimi*" (Problem Posing Education) önermektedir. (1995)

Eleştirel pedagojinin temel öğeleri, öz-düşünümsellik, bağlam ve diyalogdur.

Feire'nin ortaya koyduğu Bankacı Eğitim Modeli'ne benzer bir şekilde Giroux, "hâlihazırdaki pedagojik anlayış ve uygulamaların depolitize edildiğini ve akademik kültürün öğrencileri tecimsel güçlerin değerlerini alkışlayan verili toplumsal düzene uyumlanmalarını sağlamak üzere kurulduğunu" ifade ederek, bu mevcut eğitim yaklaşımına "*Şirket Kültürü Eğitim Modeli*" adını vermektedir. Neo-liberal ekonomi sistemi ve bu sistemin getirdiği değer dünyasının insanları tüketicilere indirgediği ve ancak satın alınan şeylerin iyi bir yaşam vadettiğine yönelik bir yaşam formundan bahseden Giroux, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkinin de temin eden / sunan ve buna karşılık tüketen arasındaki ilişkiden ibaret olduğunu savunmaktadır.

Giroux, bu sınırlı anlayışa karşılık, eleştirel pedagojinin "*Ses Siyaseti*" (Politics of Voice) yaklaşımına dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin kendi akıllarının ve kavrayışlarının ortaya çıkarıldığı dersliklerde, öğretmenlerin öğrenciler arasındaki farklılıkları ve bu farklılıklardan kaynaklanan çatışmaları, değişimleri ve farklılıklar arasındaki sınırların aşılabilceğini göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu noktada eleştirel pedagojinin temel öğelerini şöyle sıralamak mümkündür:

- **Öz-düşünümsellik:** Bireyin karşılaştığı olay ya da olguları birer sorunsal olarak ele alması, verili bilgi ve düşünme biçimlerine karşı eleştirel bir mesafede durması, hegemonik olana direnme isteği duymasını ifade etmektedir.
- **Bağlam:** Bireyin karşılaştığı olay ya da olguları ve bunları anlatan kavramları toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik artalanı dâhilinde ele almaktır.
- **Diyalog:** Bireyi içinde bulunduğu okul içi ya da okul dışı eğitim süreçlerinin öznesi hâline getirmeyi, bunun yanı sıra tepkide bulunmaya ve aktif eylemliliğe olanak sağlamayı ifade etmektedir.

Eleştirel pedagoji,
okuryazarlığı
güç/iktidar ve etik
unsurlarla
ilişkilendirmektedir.

Bu öğelerle eleştirel pedagoji, okuryazarlığı güç / iktidar ve etik unsurlarla ilişkilendirmektedir. Bu noktada eğitim sürecinde ders izlencelerine içkin olan ideolojiyi ifade eden “örtük / gizli müfredat” konusuna da değinmek gerekmektedir. Ders izlencesini bir kültürel politika formu olarak ele alan eleştirel pedagoji yaklaşımında, dersler öğrencileri toplumsal alanda var olan eşitsizlik yapılarına ve bu yapıların oluşturduğu bağımlı konumlara hazırlamaktadır. Ders izlencelerinin belirli bir öykü ya da sesi temsil ettiğini vurgulayan Giroux, bu öykü ya da sesin genellikle çelişkili ve çoğu kez beyazların, erkeklerin ve orta sınıfın lehine olan güç ilişkilerini içerdiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla eleştirel pedagoji kapsamında derslikler de, eşitsizlik yapılarını kuran değer ve yargılara karşı mücadele alanları olarak ele alınmakta, eğitim sürecinin demokratik bir nitelik kazanması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak, insanlar içinde yaşadıkları toplumsal, siyasal ve ekonomik sistem içerisinde kültürlerini öğrenerek kimlik edinir ve yaşayışlarını kurgularlar. Bu öğrenme sürecinin kendisi bir eleştirel pedagoji uygulamasıdır ve dolayısıyla politik bir nitelik taşır. *Geniş bir bakış açısıyla eleştirel pedagoji, sadece okullarda verilen eğitimi değil gündelik hayatın içinde ve tüm toplumsal yapılarda üretilen ve dolaşımda olan bilginin öğrenilmesi süreçlerini de kapsamaktadır.* Günümüz teknoloji olanakları çerçevesinde enformasyon yükünün artmış olması ve yaşam boyu öğrenme bilincinin yaygınlaşmış olması bağlamında eleştirel yaklaşım daha fazla önem kazanmıştır. *Eleştirel pedagojinin öngördüğü eleştirel okuryazarlık da bir anlama ve anlamlandırma becerisi olmanın ötesinde sorgulama ve otoriteyi eleştirmeye dayanmakta, aynı zamanda değişim ve dönüşüm sağlamak için aktif eylemliliği gerektirmektedir.*

Eleştirel nitelikli bir medya okuryazarlığı eğitiminin kimler tarafından ve kimlere, ne kadar süre ile hangi kapsamda ve nasıl bir nitelikte verileceği konularında tartışmalar devam etmektedir. Medya okuryazarlığı hareketinde uygulayıcıların sorgulama alanını belirleyen ve medya eğitimi veren eğitimcilere yön verebilecek tartışma alanları Hobbs tarafından aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Medya okuryazarlığı eğitimi çocukları ve gençleri medyanın olumsuz etkilerinden korumayı amaçlamalı mıdır?
- Medya okuryazarlığı popüler kültür metinlerine odaklanmalı mıdır?
- Medya üretimi medya okuryazarlığı eğitiminin temel bir özelliği olmalı mıdır?
- Medya okuryazarlığının daha doğrudan bir politik ve ideolojik gündemi olmalı mıdır?
- Medya okuryazarlığı okul temelli ilk ve orta öğretim eğitim ortamlarına odaklanmalı mıdır?
- Medya okuryazarlığı özelleşmiş bir konu olarak mı öğretilmelidir, yoksa mevcut konuların bağlamı içine mi yerleştirilmelidir?
- Medya okuryazarlığı girişimcileri medya kuruluşları tarafından maddi olarak desteklenmeli midir?

Hobbs bu tartışma alanlarının, medya okuryazarlığı eğitiminin sonuçları ve farklı disiplinlerden akademik araştırmalar ve bu araştırmalardan çıkan kuramsal bilgiler ile çözüme kavuşabileceğini ifade etmektedir.

ELEŞTİREL MEDYA OKURYAZARLIĞI

Eleştirel medya okuryazarlığı eleştirel medya çalışmaları alanına dâhil olan bir konudur. Bu bağlamda eleştirel medya çalışmaları alanına ait aşağıda sıralanan genel özellikler verilmiştir:

- *Şüpheli olmak*
- *Analiz yapmak ve yorumlamak*
- *Politik bir bakış açısına sahip olmak*
- *Toplumsal adaleti gözetmek*

Eleştirel medya çalışmaları, şüpheli olmak, analiz yapmak ve yorumlamak, politik bir bakış açısına sahip olmak ve toplumsal adaleti gözetmek özelliklerine sahiptir.

Ana-Akım Yaklaşımı, medya okuryazarlığı çerçevesinde medya, tek yönlü, mesajlar yayan bir araç olarak ele alınmakta, bu mesajların insanlar ve özellikle de çocuklar üzerinde olumsuz etki oluşturabileceğine yönelik bir varsayımla, içeriklerin denetlenmesine odaklanılarak genel ahlaki ve toplumsal değerlere bağlılık amaçlanmaktadır. Ana-Akım Yaklaşımı; medyanın toplumsal sistemin bir parçası olduğu ve aynı zamanda da kendi içerisinde bir yapıya sahip olduğu; siyasi, kültürel, ekonomik süreçleri belirlediği gibi kendisi de bu süreçler tarafından belirlendiğine yönelik bütünsel bir yaklaşımdan yoksundur. Bu makro bakış açısına sahip olan eleştirel medya okuryazarlığı meseleyi yapısal ve ideolojik bağlamı içerisinde ele almakta ve politik bir vurgu taşımaktadır.

En basit ifadeyle, Ana-Akım ya da Korumacı Yaklaşım'da bireylere iyi birer medya okuryazarı olmaları doğrultusunda neyin yararlı neyin zararlı olduğu dikte edilmekte, eleştirel yaklaşımda ise bireylere kendi yararlarını, doğrularını belirleyebilecekleri bir alan oluşturulmaktadır. Kısacası *Ana-Akım Yaklaşımı'nda medya okuryazarı birey pasif, eleştirel yaklaşımda ise aktiftir.*

Eleştirel yaklaşım dâhilinde medya, liberal piyasa ekonomisi çerçevesinde daha fazla gelir elde etme amacıyla işleyen ve bu doğrultuda çoğunluğa hitap etme kaygısı güden ticari işletmelerdir. Bunun yanı sıra medya sektörü ülkemizde olduğu gibi birçok ülkede tekelleşme eğilimi göstermekte, sermaye sahibi olan medya patronları yatay ve dikey tekelleşme ile gerek medya sektöründe farklı kitle iletişim araçlarına sahip olarak gerekse medya dışındaki sektörlerde yatırımları ile varlık göstermektedir. Dolayısıyla pazar ekonomisi şartlarında işleyen medya içerikleri (haber, dizi, çizgi film, reklam, televizyon programı vs.) birer meta olarak alınıp satılmaktadır.

Medya sektöründe çalışan medya profesyonelleri ise mesleki pratiklerini gerçekleştirirken bağlı oldukları kurumun ve dolayısıyla sermaye sahibinin çıkarlarını gözetmekte, bunun yanı sıra toplumsal çoğunluğun taleplerini esas almakta ve egemen kalıp yargıların yeniden üretimini sağlamaktadır. Bu bağlamda izleyici / dinleyici / okuyucu kendisine farklı medya mecraları ya da farklı metinler arasından seçim yapabilme olanağı tanıdığına yönelik bir yanılısama

Medya, belli bir kültürel formu yaygınlaştırmaktadır.

yaşamaktadır. Çünkü alternatif medya dışında çoğunluğa hitap eden mecralar ve içeriklerde gündemin ortaklaştığı, konuların aynı bakış açıları çerçevesinde standartlaştığı görülmektedir. Medya belli bir kültürel formu yaygınlaştırmaktadır.

Medyaya yönelik bu bakış açısı doğrultusunda, *eleştirel medya okuryazarlığının kültürel çalışmalar ekolü ile eleştirel pedagojiyi birleştirdiği* iddia edilebilir. Medya metinleri içerisine kodlanmış ırk, sınıf ya da cinsiyete dayalı hegemonik söylemlerin deşifre edilmesi, dışlanan alt grupların egemen toplumsal düzene ve eşitsizlik yapılarına karşı direniş potansiyeli ile ilgilenen kültürel çalışmalar ile sorgulamayı esas alan ve egemen olana karşı eleştiri içeren eleştirel pedagoji arasında doğrudan bir bağ olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla medya metinlerinin eleştirel analizi eleştirel medya okuryazarlığının en önemli gündemidir. 1992 yılında ABD’de gerçekleştirilen Medya Okuryazarlığı Ulusal Liderlik Konferansı’nda, medya okuryazarlığında eleştirel özerklik gerekliliği vurgulanarak medya metinlerinin çözümlenmesinde göz önüne alınması gereken birtakım unsurlar belirlenmiştir. Bu unsurlar şunlardır:

- Bütün medya metinleri bir üretim sürecinin çıktılarıdır.
- Medya ekonomik, politik ve sosyal sistemin bir parçasıdır.
- Medya mesajları ideolojik anlamlar taşır.
- Her bir medya aracının kendine has bir dili vardır.
- Medya temsilleri bireylerin sosyal gerçekliği anlamlandırmasında rol oynar.

Bu anlatılanlar ışığında, eleştirel nitelikteki medya okuryazarlığı, *“yurttaşların farklı iletişim araçlarının özelliklerinin ve olanaklarının, medya sektöründeki üretim ilişkilerinin ve yapısının, bu araçlar dolayımı ile dolaşıma sokulan kültürel metinlerde kurgulanan dünya ve ülke hâlleriyle, yaşam tarzları önermelerinin, kimlik temsillerinin, medya metinlerindeki uzlaşımların, bu metinleri tüketen izler-kitlenin çoklu ve parçalı aidiyet tasarımlarına sahip olduğunun; bu farklılıkların da medya metinlerini tüketme pratiğinde farklı ve çoklu etkilerinin olduğunun, ancak medyanın kolektif ve popüler bellek yaratmada önemli rol oynadığının, dolayısı ile üretim ilişkileri ve yapısının, medya metinleriyle tüketim pratikleri arasındaki ilişkinin bir anlam haritası inşa etme süreci olduğunun farkındalığını sağlayan kültürel donanım”* şeklinde tanımlamak mümkündür.

Eleştirel medya okuryazarlığı alanı eleştirel iletişim kuramlarına dayalı araştırmalar ile eleştirel pedagoji çalışmalarının katkılarıyla ortaya çıkmıştır ve spesifik olarak bu alana yönelik fikir üreten ve araştırma yapan birçok yazarın üretimleriyle gelişmektedir. Bu bağlamda alana yönelik uluslararası literatürde isimleri öne çıkan iki yazara yer vermek gerekmektedir: medya okuryazarlığında çok kültürlülük vurgusuyla Douglas Kellner ve süreklilik vurgusuyla James Potter.

Douglas Kellner: Çok Kültürlülük ve Medya Okuryazarlığı

Çok Kültürlü bir toplumda medya okuryazarlığı eğitiminin özel bir önem taşıdığını vurgulayan Kellner bu bağlamda eleştirel pedagojinin üzerinde durur.

Medya metinlerinin eleştirel analizi eleştirel medya okuryazarlığının en önemli gündemidir.

Çok kültürlülüğü oluşturan ırk, sınıf, cinsiyet gibi farklılıklara duyarlı bir bakış açısının oluşturulması amacını taşıyan eleştirel pedagoji demokratik toplumun temelidir.

Çok kültürlülüğü oluşturan ırk, sınıf, cinsiyet ya da diğer farklılıklara ve bu farklılıklar nedeniyle oluşan eşitsizliklere duyarlı bir bakış açısının oluşturulması amacını taşıyan eleştirel pedagojinin bireyleri güçlendireceğini ve bunun da demokratik bir toplumun temeli olduğunu savunmaktadır. Gerçek çok kültürlü eğitimde müfredatın genişletilmesi gerektiğini ve böylece öğrencilerin tarih ve kültürlerini daha iyi anlamasını, çatışan söylemler arasında kendi seslerini bulmalarını, farklılıklar üzerine düşünerek ötekine saygı göstermelerini mümkün kılacağını söylemektedir.

Medyayı hâkim değerleri, düşünme ve davranış biçimlerini, tarz ve modayı öğreten, bireysel kimlikleri kurmada kaynak sağlayan kültürel bir pedagojik form olarak ele alan ve tüm medya metinlerinin dünyaya yönelik algımızı şekillendirdiğini ifade eden Kellner'e göre, bu metinlerde farklılıkların ve anlamsal hiyerarşinin nasıl inşa edildiğini ve bunların gündelik hayatımıza nasıl nüfuz ettiğini öğrenmek gerekmektedir. *Medya okuryazarı bireyler, metinlerde farklı kimlikleri kuran göstergeleri ve bunların kültüre nasıl eklemlendiğini analiz etmeli, ayrıca bu metinlerin alımlanmasında da farklılıklar oluşabileceğini dikkate almalıdırlar.*

Kellner çok kültürlü bir eğitimin parçası olarak gördüğü medyayı ve medya okuryazarlığını, bireylerin hem medya içeriklerini anlayabilmesi, değerlendirebilmesi ve eleştirebilmesi hem de kendini ifade edebilmesinin aracı olarak içerik üretebilmesi bağlamlarında iki boyutuyla ele almaktadır. Kellner'in bu iki boyut vurgusu Giroux'un eleştirel pedagoji sürecinin iki aşamadan oluştuğuna yönelik vurgusu ile örtüşmektedir. Giroux, öğrencilerin kültürel metinleri eleştirel olarak nasıl okuyacağı yanında, TV senaryosu yazmak, video kamera kullanmak, bilgisayar programı yazmak, belgesel üretmek ve yönetmek için gerekli teknik becerilerini geliştirerek kendi kültürel metinlerini nasıl oluşturacaklarını da öğrenmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Bir başka ifadeyle, okuryazarlık kavramının hem okumak hem de yazmak eylemlerini birleştirmesi noktasında eleştirel medya okuryazarlığının iki boyutlu yapısı,

- *Hem medya metinlerinin eleştirel okuyucusu olmayı*
- *Hem de kendi bakış açısını ortaya koyabileceği medya metinleri üretmeyi içermektedir.*

Bu bağlamda medya okuryazarlığı eğitiminin erken çocukluk döneminden yetişkinliğe dek okutulması gerektiğini savunan Kellner, öğrencilerin yaş, ihtiyaç ve potansiyellerine göre farklı stratejiler kapsamında pedagojik formlar oluşturulması gerektiğini de eklemektedir.

Eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi öğrencilerin manipülatif medya içeriğine yönelik farkındalık kazanmalarını ve aynı zamanda bu manipülasyona direniş göstermelerini sağlayacağı gibi, öğrencilerin sosyal yaşamlarında demokratik katılımcı yurttaşlar olmalarını da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi katılımcı ve işbirliğine dayalı bir proje olarak ele alınmalıdır. Özellikle gençlerin iletişim teknolojilerine olan ilgileri ve becerileri

Eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi öğrencilerin manipülatif medya içeriğine direniş göstermelerini ve sosyal yaşamlarında demokratik katılımcı yurttaşlar olmalarını sağlar.

çerçevesinde, eleştirel pedagoji anlayışının da ortaya koyduğu gibi, öğrenciler fikir ve algılarını paylaşarak, karşılıklı etkileşim hâlinde eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi sürecine katkı sağlayacaklardır. Buna paralel olarak eğitimciler de bu süreçte kültürel farklılıklara yönelik saygı atmosferini sağlamalı ve medya kültürünün yapılanışı ve toplumsal etkisine ilişkin araştırmaları desteklemelidir.

Kellner; *eleştirel medya okuryazarlığı alanının yeni iletişim teknolojilerine yönelik bilgisayar okuryazarlığı konusunu ihmal ettiğini* ifade etmekte ve bilgisayar okuryazarlığının kuramsallaştırılması gerekliliğini vurgulamaktadır. *Bilgisayar okuryazarlığı, sadece bilgisayar programlarını kullanabilme becerisini değil resim, ses, video gibi medya materyallerini analiz etme, farklı kaynaklardan enformasyona erişme, taranan enformasyonu anlamlı çerçevelere yerleştirme ve kendi fikirlerini dolaşıma çıkarma becerilerini de içermektedir.*

James Potter: Medya Okuryazarlığında Süreklilik

Alanın önemli isimlerinden James Potter medya okuryazarlığını, bireyin hangi şekilde medyaya maruz kaldığını anlama ve karşılaştığı iletileri yorumlama becerisi olarak tanımlamakta ve sürekliliği olan çok boyutlu bir süreç olarak ele almaktadır. Bu bağlamda Potter'a göre *medya okuryazarlığının tanımlayıcı nitelikleri* şunlardır:

- *Bir kategori değil süreklilik olması*
- *Her zaman geliştirilmesi gerekliliği*
- *Çok boyutlu olması*
- *Mesajlardaki yorumlara hâkim olma ve denetim kurma amacı*

Medya okuryazarlığı bireylerin medya ve gerçek dünyadan edindiği bilgileri sahip oldukları becerilerle işlemesi ile oluşan bir perspektiftir. Bu perspektif okuryazarlık konumlarını gösteren doğrusal bir çizgi olarak düşünüldüğünde hiç okuryazar olmama ya da en yüksek seviyede okuryazar olma konumları yoktur. Yani birey bu doğrusal çizginin mutlaka bir yerindedir ve gelişim göstererek daha ileri gitmesi her zaman söz konusudur. Potter, bu süreklilik vurgusu dâhilinde *“medya okuryazarlığının sekiz sürekli aşamasını”* aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- *Temel öğeleri öğrenmek*
- *Dili öğrenmek*
- *Anlatıyı öğrenmek*
- *Şüpheliğin / eleştirinin gelişmesi*
- *Derinlikli ilerleme*
- *DeneySEL gelişme ya da keşif*
- *Eleştirel farkındalık*
- *Toplumsal sorumluluk*

Bu aşamalardan her birini bitmeyen süreçler olarak değerlendiren Potter, medya okuryazarlığı seviyesinin arttırılabileceğini ya da geliştirilebileceğini söylemektedir. Fakat öncelikle medya okuryazarlığı seviyesini belirleyebilmek

Medya okuryazarlığı bireylerin medya ve gerçek dünyadan edindiği bilgileri sahip oldukları becerilerle işlemesi ile oluşan bir perspektiftir.

gerekmektedir. Potter bunun için bir *medya okuryazarlığı testi* geliştirmiştir. Bu testte yer alan sorulardan bazıları şunlardır:

- “Kâr” ne demektir?
- En büyük medya şirketinin adı nedir?
- Medyada çalışan işgücünün oranı nedir?
- Medya izleyicileri ne şekilde etkiler?
- Günde kaç saat televizyon izliyoruz?
- Ana yayın kuşağında yer alan karakterlerin yüzde kaç erkek, kadın, çocuk, genç, yaşlı, engellidir?
- Bu ülkenin nüfusunun yüzde kaç erkek ve kadındır?
- Bu ülkenin nüfusunun yüzde kaç engellidir?

Bireylerin içinde buldukları toplumun demografik özelliklerinden genel ekonomi kavramlarına, medyanın ekonomik sistemdeki yeri ve sektörel özelliklerinden içeriklere yönelik kullanım pratiklerine ve medya etkilerine kadar pek çok konudaki bilgi veya bilinç düzeyi bu sorulara verilecek cevaplar çerçevesinde belirlenmektedir.

Potter’a göre çok boyutlu bir alan olarak medya okuryazarlığının birbiriyle ilişkili boyutları ise şunlardır:

- **Bilişsel Alan:** Eleştirel düşünmeyi içeren zihinsel becerilerden oluşan bu alan entelektüel donanıma işaret eder.
- **Duygusal Alan:** Bireylerin medya mesajlarına duygusal tepkilerini içeren bu boyut, öfke, korku, nefret ya da arzu gibi güçlü duyguları tetikleyen kolay algılanan simgeleri okuyabilmekten ziyade empati kurma becerisine işaret eder.
- **Estetik Alan:** Sanatsal bir bakış açısıyla medya yapıntılarının ve bunları üretenlerin kendilerine has tarzını fark etme ve değerlendirme becerisidir.
- **Ahlaki Alan:** Medya mesajlarının içerdiği değerleri anlama ve metin türlerine yönelik çıkarsama yapabilme becerisidir.

Örnek

- Medya okuryazarlığının ahlaki alan boyutuna yönelik beceriye sahip olan birey, medya metnindeki şiddet unsurunun metin içerisinde gerekçelendirilmesi ile bu şiddetin meşrulaştırıldığını farkedebilir.

Bu boyutlar bireylerde farklı düzeylerde olabileceği gibi, herhangi birinde çok yüksek okuryazarlığa sahip olup diğerlerinde çok düşük olunabilmektedir.

Herhangi bir boyutta medya okuryazarlığı düşük olan bireyler medya içeriği karşısında savunmasız ve edilgen konumdadır. Medya okuryazarlık oranı yüksek

olan bireyler ise gördükleri ya da duydukları karşısında şüphecidirler ve bunları aktif biçimde işleyerek kendi anlamlarını kurarlar.

Potter, bireyin medyadan yayılan enformasyonu anlamlandırabilmesi, organize etmesi ve zihninde tutması için de bazı şemalar önermektedir. Bu şemaların birbirine eklenebileceğini ve birçok şemanın aynı anda kullanılabileceğini de belirtmektedir. Söz konusu şemalar şunlardır:

- *Anlatı şemaları* (öykü anlatma formüllerini bilmek)
- *Karakter şemaları* (kalıp yargıları ve temsilleri bilmek)
- *Dekor şemaları* (mekân özelliklerini bilmek)
- *Tematik şemalar*
- *Retorik şemalar* (öğüt, ironi, ima, hiciv vb. üslupları bilmek)

Bu bağlamda Potter, medya etkilerinin kısa ya da uzun vadeli olabileceği ve davranışsal, tutumsal, bilişsel ve psikolojik sonuçlar yaratabileceğine yönelik bir farkındalığa sahip olmak gerektiğini ifade etmektedir.

Bireysel Etkinlik

- Birer eleştirel medya okuryazarı olarak medya metinlerinde kadınların ne kadar ve ne şekilde temsil edildiğini tespit etmeye yönelik bir araştırma yapınız.
- Bunun için öncelikle içinde bulunduğunuz toplumda kadın kimliğinin nasıl konumlandırıldığı ve kamusal alanda kadınların etken özneler olup olmadığı ile ilgili sorgulayıcı bir bakış açısına sahip olmalısınız.
- Böyle bir bakış açısıyla, örneğin kadınların haber metinlerinde ne kadar yer bulduğunu gözlemleyerek bu haberlerde kadınların mesleklerindeki başarıları ya da siyaset alanındaki etkin rolleri ile mi yoksa genel olarak mağduriyetleri ile mi gösterildiğini irdeleyiniz.

Özet

•Yaşam boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde medya ve gündelik pratikler eğitimin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda içinde bulunulan ekonomik, toplumsal, siyasal süreçler kimliğimizi ve sistem içerisinde konumlanışımızı belirlemektedir. Söz konusu süreçlerin inşa ettiği ve yaygınlaştırdığı bilgi bütünlüğü de eleştirel pedagojinin konusudur. Dolayısıyla medya okuryazarlığı eleştirel pedagoji içerisinde değerlendirildiğinde eleştirel medya okuryazarlığından bahsetmek gerekmektedir.

•Eleştirel Düşünme

•Eleştirel medya okuryazarlığı çerçevesinde medya okuryazarlığı, eleştirel düşünme ile doğrudan ilişkilidir. Eleştirmek meseleye farklı perspektiflerden bakabilmeyi, farklı düşüncelere açık olmayı ve körü körüne inanmak yerine sorgulamayı gerektirir.

•Düşünmek soru sormakla başlar, fakat soru düşünmeyi harekete geçirecek nitelikte olmalıdır. Bu sebeple, bir beceri olarak ele alınabilecek olan eleştirel düşünme temelde “neden” sorusuna yanıt arama amacını taşımaktadır.

•Eleştirel düşünme becerisini geliştirmek eğitimin amacı olmalıdır. Öğrenci ezberlemek yerine sorgulayarak öğrenmeli, bilgi ile ilgili mutlak bir sonuca ulaşmak yerine alternatif açıklamaları olabileceğini göz önünde bulundurmalıdır.

•Eleştirel Pedagoji ve Eleştirel Okuryazarlık

•Bilgi, bugünün dünyasında sadece resmi eğitim ile değil, birçok farklı enformasyon kaynağından edinilebilmektedir. Bilginin birey için bir güç ya da iktidar kaynağı olduğu kabul edildiğinde, bu güce ya da iktidara sahip olmak ancak bilgiyi seçmek, analiz etmek ve kullanmakla mümkün olabilir. Bu doğrultuda medya önemli bir enformasyon kaynağıdır ve medyadan bilgi edinmede bilinçli olmak ve edinilen bilgiye eleştirel yaklaşmak önem taşımaktadır.

•İnsanlar içinde yaşadıkları toplumsal, siyasal ve ekonomik sistem içerisinde kültürlerini öğrenerek kimlik edinir ve yaşayışlarını kurgularlar. Bu öğrenme sürecinin kendisi bir eleştirel pedagoji uygulamasıdır ve dolayısıyla politik bir nitelik taşır. Geniş bir bakış açısıyla eleştirel pedagoji, sadece okullarda verilen eğitimi değil gündelik hayatın içinde ve tüm toplumsal yapılarda üretilen ve dolaşımda olan bilginin öğrenilmesi süreçlerini de kapsamaktadır.

•Günümüz teknoloji olanakları çerçevesinde enformasyon yükünün artmış olması ve yaşam boyu öğrenme bilincinin yaygınlaşmış olması bağlamında eleştirel yaklaşım daha fazla önem kazanmıştır. Eleştirel pedagojinin öngördüğü eleştirel okuryazarlık da bir anlama ve anlamlandırma becerisi olmanın ötesinde sorgulama ve otoriteyi eleştirmeye dayanmakta, aynı zamanda değişim ve dönüşüm sağlamak için aktif eylemliliği gerektirmektedir.

•Eleştirel Medya Okuryazarlığı

•Ana-akım perspektifi; medyanın toplumsal sistemin bir parçası olduğu ve aynı zamanda da kendi içerisinde bir yapıya sahip olduğu; siyasi, kültürel, ekonomik süreçleri belirlediği gibi kendisi de bu süreçler tarafından belirlendiğine yönelik bütünsel bir yaklaşımdan yoksundur. Bu makro bakış açısına sahip olan eleştirel medya okuryazarlığı meseleyi yapısal ve ideolojik bağlamı içerisinde ele almakta ve politik bir vurgu taşımaktadır.

•Medyaya yönelik bu bakış açısı doğrultusunda, eleştirel medya okuryazarlığının kültürel çalışmalar ekolü ile eleştirel pedagojiyi birleştirdiği iddia edilebilir. Medya metinleri içerisine kodlanmış ırk, sınıf ya da cinsiyete dayalı hegemonik söylemlerin deşifre edilmesi, dışlanan alt grupların egemen toplumsal düzene ve eşitsizlik yapılarına karşı direniş potansiyeli ile ilgilenen kültürel çalışmalar ile sorgulamayı esas alan ve egemen olana karşı eleştiriye içeren eleştirel pedagoji arasında doğrudan bir bağ olduğu görülmektedir.

•Eleştirel medya okuryazarlığı alanı eleştirel iletişim kuramlarına dayalı araştırmalar ile eleştirel pedagoji çalışmalarının katkılarıyla ortaya çıkmıştır ve spesifik olarak bu alana yönelik fikir üreten ve araştırma yapan birçok yazarın üretimleriyle gelişmektedir. Bu bağlamda alana yönelik uluslararası literatürde isimleri öne çıkan iki yazar, medya okuryazarlığında çokkültürlülük vurgusuyla Douglas Kellner ve süreklilik vurgusuyla James Potter'dır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Eleştirel düşünme aşağıdakilerden hangi soruya yanıt arama amacını taşımaktadır?
 - a) Hangi
 - b) Kim
 - c) Nerede
 - d) Neden
 - e) Nasıl
2. Aşağıdakilerden hangisi Feire tarafından eğitmenden öğrenciye bilginin aktarıldığı ve öğrenci tarafından bu bilginin ezberlendiği eğitim anlayışını ifade eden kavramsallaştırmadır?
 - a) Bankacı Eğitim Modeli
 - b) Pazarcı Eğitim Modeli
 - c) Aktif Eğitim Modeli
 - d) Çözüm Odaklı Eğitim Modeli
 - e) Sorun Odaklı Eğitim Modeli
3. Aşağıdakilerden hangisi Giroux tarafından, öğretmenlerin öğrenciler arasındaki farklılıkları ve bu farklılıklardan kaynaklanan çatışmaları, değişimleri ve farklılıklar arasındaki sınırların aşılabileceğini göstermesi gerektiğini vurguladığı yaklaşımdır?
 - a) Söz cumhuriyeti
 - b) Ses siyaseti
 - c) Başarı cesareti
 - d) Sınıf hâkimiyeti
 - e) Öğrenci muhalefeti
4. Aşağıdakilerden hangisi bireyin karşılaştığı olay ya da olguları birer sorunsal olarak ele alması, verili bilgi ve düşünme biçimlerine karşı eleştirel bir mesafede durması ve hegemonik olana direnme isteği duymasını ifade eden eleştirel pedagoji ögesidir?
 - a) Diyalog
 - b) Bağlam
 - c) Otokontrol
 - d) Bilimsellik
 - e) Öz-düşünümsellik

5. Aşağıdakilerden hangisi eğitim sürecinde ders izlencelerine ilişkin olan ideolojiyi ifade eden kavramdır?
- Subliminal mesaj
 - Egemen söylem
 - Örtük müfredat
 - Gizli gündem
 - Saklı bilgi
6. Aşağıdakilerden hangisi eleştirel medya çalışmaları alanının genel özelliklerinden biri değildir?
- Şüpheli olmak
 - Ampirik araştırma yapmak
 - Politik bir bakış açısına sahip olmak
 - Toplumsal adaleti gözetmek
 - Analiz yapmak ve yorumlamak
7. Aşağıdakilerden hangisi medya okuryazarlığı eğitiminde çok kültürlülük vurgusu yapan yazardır?
- Douglas Kellner
 - James Potter
 - Graham Murdock
 - Peter Golding
 - Teun van Dijk
8. Aşağıdakilerden hangisi Potter'a göre medya okuryazarlığının tanımlayıcı niteliklerinden biri değildir?
- Bir kategori değil süreklilik olması
 - Her zaman geliştirilmesi gerekliliği
 - Çok boyutlu olması
 - Mesajlardaki yorumlara hâkim olma ve denetim kurma amacı
 - Çok kültürlü toplumsal yapıya odaklanma amacı
9. Aşağıdakilerden hangisi Potter'a göre medya okuryazarlığının sekiz sürekli aşamasından biri değildir?
- Toplumsal sorumluluk
 - Eleştirel farkındalık
 - Fiziksel gelişme
 - Dili öğrenmek
 - Temel öğeleri öğrenmek

10. Aşağıdakilerden hangisi Potter tarafından belirlenen medya okuryazarlığı boyutlarından biri değildir?

- a) Duygusal alan
- b) Estetik alan
- c) Bilişsel alan
- d) Çevresel alan
- e) Ahlaki alan

Cevap Anahtarı

1.d, 2.a, 3.b, 4.e, 5.c, 6.b, 7.a, 8.e, 9.c, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Binark, M. ve Gencel Bek, M. (2007). *Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon
- Denzin, N. (2003). *Performance Ethnography: Critical Pedagogy and Politics of Culture*. London: Sage.
- Freire, P. (1995). *Ezilenlerin Pedagojisi* (2. Baskı). (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek). İstanbul: Ayrıntı.
- Giroux, H.A. (1998). Okuma-Yazma ve Siyasal Güçlenme Eğitbilimi. P. Feire ve D. Macedo (Ed.), (Çev. S. Ayhan) *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma* içinde (s.33-71). Ankara: İmge.
- Giroux, H.A. (2000). *Impure Acts: The Practical Politics of Cultural Studies*. London: Routledge
- Giroux, H.A. and Giroux S.S. (2006). Challenging Neoliberalism's New World Order: The Promise of Critical Pedagogy. *Cultural Studies-Critical Methodologies*, 6(1), 21-32.
- Halpern, D.F. (1996). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking* (3. Edition) New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Hobbs, R. (2004). Medya Okuryazarlığı Hareketinde Yedi Büyük Tartışma. (Çev. M.T. Bağlı). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 122-140.
- Kellner, D. (1998). Multiple Literacies and Critical Pedagogy in a Multicultural Society. 18 Mayıs 2019 tarihinde <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/multipleliteraciescriticalpedagogy.pdf> adresinden erişildi.
- Kellner, D. (2002). New Media and New Literacies: Reconstructing Education Fort the New Millennium. L.A. Lievrouw and S. Livingstone (Ed.), *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs* içinde (ss. 90-104). London: Sage.
- Paul, R. ve Elder, L. (2006). Minik Eleştirel Düşünme Kılavuzu: Kavramlar ve Araçlar. (Çev. M. Bektaş Fidan). 15 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.criticalthinking.org/data/pages/15/0dd60e987cbcd57c689a721d880478e85535532d5b5b0.pdf> adresinden erişildi.
- Potter, W.J. (1998). *Media Literacy*. London:Sage.